

ԼՈՒՍԻՆԵ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ

ԻՐԱՆԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿԸ ՈՐՊԵՍ ԵՐԿՐԻ ԿԵՆՏՐՈՆԱՑՍԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԵՎՈՐԱԳՈՒՅՆ ԵՐԱՇԽԻՔ XX ԴԱՐԻ ԱՌԱՋԻՆ ԿԵՍԻՆ

20-րդ դարի սկզբին Իրանի ներքաղաքական լարված մթնոլորտում առաջնային խնդիր էր երկրում կայունության ապահովումը, որի եամար անհրաժեշտ էր ստեղծել հզոր կենտրոնական իշխանություն, որն էլ իր հերթին հնարավոր էր հզոր բանակի առկայության պայմաններում:

Ղաջարների տիրապետության վերջում Իրանի զինված ուժերը բաղկացած էին ցեղերին պատկանող զորքերից, պալատական պահակախմբից և երկրում ազդեցություն ունեցող՝ օտար պետությունների կողմից ստեղծված զորամիավորումներից: Թղթի վրա գոյություն ուներ մահ 40.000-ոց կանոնավոր բանակ (Նիզամ), որը վաղուց արդեն կորցրել էր շահի միակ ռազմական հենարանի դերը: Դիտորդներից մեկը կանոնավոր բանակը որակել էր որպես «...արևամարիանքի արժանի: Նրանց սպառազինումը բաղկացած է ամենաքիչը մի ոլորտին տեսակի զենքից, իսկ երբ ավելացնում ենք, որ այդ զենքերին համապատասխան ռազմամթերք չկա, ապա որոշակի գաղափար է ստեղծվում այդ 40.000 հոգու ռազմական արժեքի մասին»¹: Միայն Թեհրանում տեղակայված՝ 2000 հոգուց բաղկացած կենտրոնական բրիգադն էր, որ գտնվում էր քիչ թե շատ մարտունակ վիճակում:

Կանոնավոր բանակի հավաքագրումը կատարվում էր դեռևս 1842թ. ընդունված այսպես կոչված «բռնիչ» համակարգով, որի համաձայն՝ զյուրերը զորակոչիկներ էին ներկայացնում զինվորական ծառայության՝ իրենց նահանգի կողմից վճարվող հարկերին համապատասխան: Սույն օրենքը չէր տարածվում կրոնավորների, կրոնական վտրամասնությունների, ցեղերի և քաղաքային բնակչության վրա:

Այդ շրջանում, կանոնավոր բանակի հետ համեմատած, բավականին բարձր էր ցեղերին պատկանող զորքերի ռազմական ներուժը: Հատկանշական է, որ չնայած կառավարությունն էր հոգում նրանց ծախսերը, այ-

դուհսմդերձ նրանք զինվորական ծառայություն էին կատարում միայն այն ժամանակ, երբ լուս բխում էր իրենց անմիջական շահերից²։

1879թ. Նասր էդ դին շահի ցանկությամբ, ռուսական զլխավոր շտաբի գնդապետ Դոմանտովիչի զլխավորած սպայական խմբի աջակցությամբ, սակայն, իրանական կառավարության ֆինասավորմամբ Իրանի հյուսիսում ստեղծվել էր Պարսկական կոզակական բրիգադ, որը սկզբում ծառայում էր որպես շահի պահակախումբ³։ Կարճ ժամանակահատվածում այն դարձավ սմենաարդյունավետ ռազմական միավորն Իրանում⁴։ Գտնվելով ռուսական վերահսկողության ներքո՝ Կոզակական բրիգադը հանդես էր գալիս որպես ցարական Ռուսաստանի քաղաքականության գործիք։ 1917թ. Ռուսական հեղափոխությունից հետո, որի արդյունքում Իրանում զգալիորեն թուլացավ ռուսական ազդեցությունը, Կոզակական բրիգադի ղեկավարությունն անցավ իրանցիներին։ Շուտով այն վերակազմավորվեց՝ դառնալով դիվիզիա, որի հրամանատար նշանակվեց Ռեզա խանը։ Բրիտանիան օգտվելով ստեղծված իրավիճակից՝ փորձեց լրացնել ռուս սպաների հետամալուց հետո առաջացած վակուումը և զգալի ֆինանսական միջոցներ հատկացնելու շնորհիվ, կառուցելով Կոզակական բրիգադը վերցնել իր վերահսկողության ներքո⁵։

20-րդ դարի սկզբին շվեդ սպաների աջակցությամբ և հրամանատարությամբ ստեղծվել էր Ժամդարմերիա կամ Գյուդական ոստիկանություն՝ նահանգներում կարգուկանոն հաստելու և հարկերը հավաքելու նպատակով⁶։

Առաջին Համաշխարհային պատերազմի տարիներին բրիտանացիները Իրանում հիմնել էին Հարավ-սպարսկական հրաձգային գորամաս, որը բրիտանական ռազմական ղեկավարության ներքո ապահովում էր Իրանի հարավային շրջանների անվտանգությունը։ Այդ գորամիավորումը, որը ստեղծվել էր որպես հակակշիռ գերմանամետ Ժամդարմերիային, Բրիտանիայի քաղաքականության գործիքն ու ազդեցության լծակներից մեկն էր Իրանում⁷։

Այսպիսով, 20-րդ դարի սկզբին կառավարական ուժերը վերահսկում էին միայն մայրաքաղաքը և հարակից շրջակայքը, իսկ երկրի մյուս տարածքները ցեղերի և այլ անկառավարելի տարրերի ձեռքում էին։ Բնականաբար, հանգում ենք այն եզրակացության, որ Իրանի զինված ուժերը ոչ այլ ինչ էին, քան տարանջատված և միմյանց հակադրվող խմբերի ամբողջություն։

Չնայած բանակն արդիականացնելու ուղղությամբ Ղաջարների տիրապետության շրջանում կատարվել էին որոշ քայլեր, սակայն, դրանք կրում էին ընդամենը մակերեսային բնույթ, քանի որ չկար որոշակի ծրագիր՝ ստեղծելու Ազգային միասնական կառնոմավոր բանակ։ Դրա պատճառներից կաբելի է համարել նաև այն, որ Ղաջար տիրակալներն իրենց ավելի ապահով էին զգում զինված ուժերի տարանջատվածության պայ-

մաններում, որը թույլ էր տալիս հրահրել դրանք միմյանց դեմ և կանխարգելում էր ուժերի ցանկացած միավորում:

1921թ. հեղաշրջումից հետո ստեղծված նոր կառավարության ծրագրի մեջ կարևոր տեղ էր զբաղեցնում բանակի զարգացման խնդիրը: Ռեզուս խանը, որը կառավարության մեջ ընդգրկվել էր որպես Ռազմական նախարար, քաջ գիտակցում էր, որ միավորված Ազգային պետության կայացումը հնարավոր է միայն կայուն Ազգային բանակի առկայության պարագայում: Ուստի նա ձեռնամուխ եղավ օտարերկրացիների կողմից դեկավարվող՝ ցրված և անհուսալի ուժերը հավատարիմ կանոնավոր բանակով փոխարինելու գործընթացին⁸:

1921թ. դեկտեմբերի 5-ին Ռեզա խանի ռազմական թիվ 1 հրամանով լուծարվեցին Ղաջարների տիրապետության շրջանում առկա բոլոր անկախ զինված միավորները, և ստեղծվեց Իրանի Ազգային միասնական կանոնավոր բանակը⁹: Այդ գործընթացը հիմնականում իրագործվում էր 1919թ. Բրիտանիայի հետ կնքված, սակայն չվավերացված պայմանագրով ստեղծված՝ Անգլո-պարսկական համատեղ հանձնաժողովի նախագծին¹⁰ համապատասխան¹¹: Համաձայն այդ նախագծի՝ առկա բոլոր ռազմական միավորները պետք է ընդգրկվեին նոր ստեղծվող բանակի մեջ՝ որի կորիզը կազմերս էր անգլիացիների կողմից ստեղծված Հարավ-լարսկական հրաձգային գորամառը, իսկ դեկավար դիրքերը զբաղեցներս էին տնգլիսցի սպաները: Ռեզա խանը օգտագործեց այդ նախագիծը՝ անտեսելով Իրանին ոչ ձեռնտու կետերը:

Բանակի վերակազմավորմանը զուգընթաց՝ Իրանի տարածքը բաժանվեց 6 ռազմա-վարչական շրջանների, որոնց գլխավոր քաղաքներում տեղակայվեցին 5 դիվիզիաները.

Կենտրոնական դիվիզիա՝ Թեհրան,	
Հյուսիս-արևմտյան՝ Թավրիզ,	
Արևմտյան՝ Համադան,	
Հարավային՝ Սպահան,	
Արևելյան՝ Մեշհեդ ¹² :	

Այդ դիվիզիաների հետ մեկտեղ կար նաև մեկ անկախ բրիգադ, որը տեղակայված էր Ռեշտում: Հետագայում Ռեզա խանը նպատակ ուներ ստեղծել մեկ դիվիզիա ևս՝ երկրի հարավը կենտրոնական կառավարության վերահսկողությանն ենթարկելու նպատակով:

Հիմնվեց հուսալի ոստիկանական կորպուս, ինչպես նաև զադտնի քաղաքական ոստիկանություն, որը հետագայում դարձավ Ռեզա Փահլավի իշխանության ամենագործող հենարաններից մեկը: 1922թ. ստեղծվեց զինված ուժերի ևս մեկ ստորաբաժանում՝ Անվտանգության զվարդիա (Ամնիյե), որի պարտականություններից էր ճանապարհների անվտանգության ապահովումը և հեռավոր շրջաններում կարգուկանոնի հաստատումը¹³:

Բանակի կայացման գործընթացում առավել անհրաժեշտ խնդիր էր բարձրորակ սպայական ունձանակագմի ձևավորումը: Ռեզա խանի ճնշման ներքո Մեջլիսը 1922թ. հունիսի 10-ին ընդունեց որոշում, որի համաձայն միջոցներ տրամադրվեցին՝ (671.600 ֆրանսիական ֆրանկ՝ գումարած 180.000 ռիալ ճանապարհածախսերի համար) իրանցի սպաներին Եվրոպայի ռազմական ակադեմիաներ կրթության ուղարկելու համար¹⁴: Եվ չնայած՝ այդ շրջանում բավականին ակտիվացավ սպայական կազմի կրթության գործընթացը արտասահմանում, սակայն բանակի կարևոր պաշտոնները դեռևս զբաղեցնում էին փորձված, սակայն երբեմն առանց հատուկ ռազմական կրթության սպաները: Ռեզա խանի՝ նման քաղաքականության պատճառներից կարելի է համարել այն, որ լիովին չվստահելով արևմտյան ռազմական կրթություն ստացած երիտասարդ սպաներին՝ նա խուսափում էր բանակի ղեկավար դիրքերում նրանց նշանակելուց:

Ժառանգական սպաները և Ղաջարական ընտանիքի արքայորդիները զրկվեցին իրենց կոչումներից¹⁵: Նորաստեղծ բանակի կորիզը կազմեցին Ժանդարմերիայի և Կոզակական բրիգադի իրանցի սպաները և ենթասպաները: Հատկանշական է, որ ղեկավար դիրքերը զբաղեցրեց Կոզակական բրիգադի սպայակույտը, որը հաճախ դժգոհությունների առիթ էր հանդիսանում: Ժանդարմերիայի սպաները, բարձր գնահատելով իրենց որակավորումը և հավակնություններ ունենալով բանակում ղեկավար դիրքեր զբաղելու նկատմամբ, չէին ցանկանում գործել Կոզակական բրիգադի սպաների ենթակայության տակ: Բանակում կարգուկանոն հաստատելու նպատակով Ժանդարմերիայի սպաներից շատերը հեռացվեցին բանակից, որի արդյունքում այն զրկվեց մի շարք արիեստավարժ մանագետներից:

Ապահովելով բանակում սպաների և ենթասպաների քանակը՝ Ռեզա խանը ձեռնամուխ եղավ ռազմական ուսումնական համընդհանուր ծրագրի իրագործմանը, որն անկասկած նպաստում էր հասարակության միավորմանը, գրագիտության մակարդակի բարձրացմանը և ճանաչելի մեկուսացման քայքայմանը: Մինչև 1930թ. Թեհրանում հիմնվել էր 2 ռազմական դպրոց, որտեղ դասավանդում էին ինչպես ֆրանսիացի սպաներ, այնպես էլ Եվրոպայի ռազմական ակադեմիաների իրանցի շրջանավարտներ: Ռեզա խանը կանխատեսված էր համալրում իրանական բանակը սպայական մեծաքանակ անձնակազմով՝ հարկ եղած դեպքում պահեստային ծառայության մեջ գտնվող զինվորներին մոբիլիզացնելու նպատակով¹⁶:

1925թ. փետրվարին Մեջլիսը ճանաչեց Ռեզա խանին որպես երկրի զինված ուժերի գերագույն հրամանատար՝ տալով նրան շահին հարիր արտոնություններ¹⁷: Նույն թվականի հոկտեմբերի 31-ին Ռեզա խանի ճնշման ներքո Մեջլիսը որոշում ընդունեց Ղաջարական դինաստիայի

տապալման և երկրի իշխանությունը Ռեզա խանին փոխանցելու վերաբերյալ:

1925 թվականի հունիսի 6-ին Մեջլիսն ընդունեց Պարտադիր զինվորական ծառայության մասին օրենք՝ 21 տարեկանը լրացած իրանահայատակ բոլոր տղամարդկանց համար: Նոր օրենքը տարածվում էր ինչպես կոմսական փոքրամասնությունների, այնպես էլ քաղաքային բնակչության և ցեղերի վրա: Ի լրումն երկամյա ակտիվ ծառայության՝ զինակոչիկների 23 տարվա ընթացքում գտնվում էին պահեստային ծառայության մեջ¹⁸:

Այդ օրենքն առաջացնում էր զգալի սոցիալական փոփոխություններ, որոնցից յուրաքանչյուրը կազմում էր արդիականացման և զարգացման համընդհանուր ծրագրի կարևոր մաս: Նոր օրենքի համաձայն՝ միջնակարգ և բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ուսանողները մինչև իրենց ուսման ավարտը ազատվում էին զինվորական ծառայությունից, ինչպես նաև որոշ զիջումներ էին կատարվում ընտանեկան պարտավորվածություն ունեցողների հանդեպ¹⁹: Ռեզա շահի իրամանով ազնվականների, ցեղերի առաջնորդների և հասարակ գյուղացիների զավակները պետք է ծառայեին մույն գորամասերում²⁰: Ի լրումն զինվորական ծառայության՝ առաջին երկու տարիների ընթացքում կազմակերպվում էին գրագիտության դասընթացներ, ինչպես նաև քայլեր էին ձեռնարկվում զինվորներին որևէ արհեստ սովորեցնելու ուղղությամբ: Քաղաքային կյանքի ազդեցությունը գյուղական և ցեղերի գորակոչիկների վրա այնքան մեծ էր, որ ակտիվ ծառայությունն ավարտելուց հետո նրանք հաճախ մնում էին քաղաքում, իսկ իրենց գյուղերը վերադառնալուց՝ տանում էին արևմտյան քաղաքակրթության նշույնները, որն արտահայտվում էր ոչ միայն արևմտյան տիպի հագուստ կրելով, այլև նրանց մտածելակերպի վրա ունեցած ազդեցությամբ:

1936թ. փետրվարի 15-ին ընդունվեց Ջինված ուժերի վերակազմավորման մասին նոր օրենք, ուղ սահմանում էր նոր և բացառապես պարսկերեն լեզվով կոչումներ²¹, վերանայում էր մարտակարգը, կանոնավորում առաջխաղացման հիմքերը, սահմանում թռակավորման համակարգը և զինվորական անձնակազմի ապահովագրումը:

1925թ. Համընդհանուր զինվորական պատրաստման մասին օրենքը փոխարինվեց 1938թ. հունիսի 19-ին վերանայված օրենքով, որն ապահովում էր ծառայության ավելի սեղմ ժամկետներ և առաջխաղացման ավելի կարճ սանդղակ միջնակարգ դպրոցների և բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների շրջանավարտների համար: Այն սահմանափակում էր զինվորական ծառայությունից խուսափելու հնարավորությունները, քանի որ համաձայն դրա՝ աշխատունակ ցանկացած տղամարդու համար անհնար էր դարձել գտնել աշխատանք առանց զինծառայությունն ավարտելու կամ դրանից ազատվելու վկայագրի:

Նոր օրենքը մեծ ազդեցություն ունեցավ մաս կրոնավորների կյանքի վրա: Համաձայն հիմ օրենքի 16-րդ հոդվածի՝ Շարիաթի դատարանների դատավորները, աստվածաբանական դպրոցների ուսանողները, զրադաշտական, քրիստոնյա և հուդայական կրոնների կրոնավորները ազատվում էին զինվորական ծառայությունից: Նոր օրենքի 62-րդ հոդվածով բոլոր հոգևորականները ենթարկվում էին երկամյա պարտադիր ակտիվ ծառայության, սակայն ազատվում էին հետագա պահեստային ծառայությունից²²:

1938թ. հունիսի 26-ին կանոնավոր բանակի առաջխաղացման սանդղակը վերանայվեց հոգուտ համալսարանական կրթությամբ սպաների, որը խթանում էր մաս բարձրագույն կրթության տարածումը²³:

Դարասկզբին բանակի սպառազինումը բազմաբովանդակ էր, քանի որ դրա համալրման գործընթացը համակարգված չէր, որը կարելի է բացատրել նրանով, որ չունենալով սեփական ռազմական արտադրություն, Իրանը ստիպված էր դրսից գնել զենք և զինամթերք, որին համապատասխան գումարներ երկիրը չուներ: Միայն 1920-1930-ական թվականներին իրանական կառավարությունը ձեռնամուխ եղավ այդ խնդրի լուծմանը՝ բանակի սպառազինությունը համալրելով Զեխալովակիայի, Շվեդիայի, Գերմանիայի ռազմական գործարաններից²⁴:

Համաձայն պաշտոնական տվյալների՝ բյուջեով նախատեսված էր ռազմական ծախսերին հատկացնել²⁵.

Բյուջեսու- յին տարի	Ընդհանուր պետական ծախսեր, (թումանով)	Ռազմական նախարա- րության ծախսեր (թումանով)	Ռազմական ծախսերի հարաբե- րակցությու- նը ընդհա- նուր ծախսե- րին, %
1922-1923թթ.	20, 438 896	9, 000 000	44,4
1923-1924թթ.	22, 937 856	9, 400 000	40,9

Այսպիսով Ռեզա շահի կառավարման առաջին տարիներին ռազմական ծախսերը կազմում էին բյուջեի մոտավորապես 40%, 10 տարի անց այդ թիվը նվազել էր մինչև 25%, քանի որ աճել էին տնտեսության զարգացմանն ուղղված ծախսերը: Դրան գումարած կար մաս նավթի, թեյի, շաքարի ճակնդեղի մեմաշնորհներից ստացված եկամուտների հատուկ բյուջե, որի 30-35% տրամադրվում էր ռազմական ծախսերին²⁶: Այդ եկամուտների մեծ բաժինը նախատեսված էր հիմնականում ռազմական տեխնիկա՝ մասնավորապես նավեր, ինքնաթիռներ, տանկեր և ծանր բեռնատար մեքենաներ գնելու համար: Բացի այդ, երկրի արդյունաբեության զարգացման, տրանսպորտային շինարարության և հաղորդակ-

ցուրյան նախագծերը ձեռնարկվում էին մեծ մասամբ ռազմական կարիքները հաշվի առնելով: 1930-ական թվականներին արդյունաբերության զարգացման աճը խթանեց նաև զենքի արտադրությունը. Թեև հրամում կառուցվեց զնդացիների, իսկ մայրաքաղաքի մատույցներում՝ «Շահբազ» ավիացիոն գործարանները²⁷:

Բանակի ձևավորման գործընթացում կարևոր քայլ էր նաև երկրում ռազմական օդուժի ստեղծումը: Համաձայն ԽՍՀՄ-ի ռազմավարական հետախուզության տվյալների՝ Իրանը մինչև 1923թ. չուներ ինքնաթիռներ: Այդ բացը լրացվեց մույն թվականին՝ Իրանի Ռազմական նախարարություն և երկրում Ֆրանսիական առաքելության միջև կնքված՝ ինքնաթիռներ գնելու վերաբերյալ համաձայնագրով²⁸: Հետագայում օդուժն արդեն ուներ 4 ավիաջոկատ, որոնք բաղկացած էին շուրջ 200 ինքնաթիռից: Այդ ինքնաթիռները ռուսական, բրիտանական արտադրության էին, կամ արտադրված էին Իրանում բրիտանական նախագծով²⁹:

Հիմնվեց մի քանի ավիացիոն դպրոց, մասնավորապես Մեհրաբադի դպրոցը. որտեղ ուսուցումը իրականացնելու նպատակով վարձվեցին օտարերկրացի օդաչուներ, ինչպես նաև 1928թ. սկսվեց իրանցիներին ԽՍՀՄ-ն այլ երկրների ավիացիոն դպրոցներ ուղարկելու գործընթացը: Այսպիսով, ուսուցումը դեռևս հիմնականում օտարերկրացիների ձեռքում էր. որտեղ զգալի էր հատկապես գերմանացիների մասնակցությունը: Սակայն չի կարելի ասել, թե որևիցե երկիր ուներ առավել ազդեցություն Իրանում, քանի դեռ նրանցից ոչ մեկը չէր ստացել այլ արտոնություններ³⁰: Իրանական փոքրաքանակ օբյեկտ քիչ ուշադրություն էր գրավում, քանի որ այն հիմնականում մասնակցում էր շահի սրտովին կատարվող ռազմական շքերթներին:

Հարկ է նշել նաև, որ Ռեզա շահի ջանքերով Պարսից ծոցում հիմնվեց նաև ռազմական նավատորմ, որը սկզբում բաղկացած էր ընդամենը 2 հրետանավից և 4 հետախուզական ռազմանավից, որոնք 1932թ. գնվել էին Իտալիայից³¹:

Ի տարբերություն օդուժի, իրանական նավատորմի հայտնվելը Պարսից ծոցում անհանգստություն առաջացրեց, քանի որ իրանական հետախուզական ռազմանավերը կանգնեցնում էին արաբական նավերը իրանական տարածքային ջրերից Կուրս, որն էլ դժվարություններ էր ստեղծում բրիտանացիների համար՝ արաբների հետ իրենց հարաբերություններում: Հարկ է նշել, որ իրանական նավերը խնդիրներ առաջացրին հատկապես Շաբթ-էլ-Արաբում՝ չեթարկվելով նավահանգստային օրենքներին³²:

Իր կառավարման առաջին տարիներին Ռեզա շահը, բանակի վիճակը որոշ չափով բարելավելուց և այն մարտունակ դարձնելուց հետո, ձեռնամուխ եղավ կենտրոնախույս ցեղերի խնդրի լուծմանը, որը ևս նրա երկրի կենտրոնացման քաղաքականության կարևոր տարրերից էր: Այդ

ուղղությամբ նա ձեռնարկեց մի շարք միջոցառումներ, որոնցից էին ճանապարհաշինությունը, ցեղերի բռնի «բնակեցման» քաղաքականությունը, նրանց զինաթափումը, ցեղապետերի չեզոքացումը խոշտանգումների, ձերբակալությունների, տնային կալանքի միջոցով: Որոշ ցեղապետերի կալվածքները փոխարինվեցին իրենց ցեղերից հեռու՝ այլ նահանգներում գտնվող կալվածքներով՝ դավադրությունները կանխելու նպատակով³³: Ռեզա շահը նպատակ հետապնդելով քայքայել ցեղերի միասնությունը՝ թուլացրեց հասարակ անդամների կախումը ցեղապետերից: Ցեղերի հանդեպ կիրառվող քաղաքականությունն ուներ երկու նպատակ. խափանել կենտրոնական կառավարության դեմ քաղաքական կամ ռազմական ընդդիմության ցանկացած հնարավորություն և կարգուկանոն հաստատել նահանգներում: Չնայած, որ իր կառավարման ընթացքում Ռեզա շահը կարողացավ թուլացնել կենտրոնախույս ցեղերին և հաստատել համեմատաբար կենտրոնացված իշխանություն³⁴, սակայն ժամանակ առ ժամանակ՝ հատկապես 1930-ական թվականներին, տեղի էին ունենում ցեղերի խռովություններ և ավազակային հարձակումներ, որոնց դեմ նա ստիպված էր պայքարել:

Ռեզա շահը նպատակ ուներ հասնել ազգային ինքնիշխանության երկրում և Իրանի անկախության ճանաչմանը դրսում, որը հնարավոր էր միայն հզոր կենտրոնական իշխանության պայմաններում: Որպես այդ նպատակներին հասնելու վճռորոշ գործիք նա դիտարկում էր հզոր բանակը: Ռեզա շահն աշխատում էր արդիականացնել երկիրը՝ նվազագույնի հասցնելով կախումը Եվրոպայից:

Չնայած, որ իրանական հեղաշրջումը կատարվել էր զինվորականների և քաղաքացիական առաջնորդների համագործակցությամբ, սակայն Ռեզա շահը իշխանության գլուխ էր եկել և որոշակի կայունություն էր հաստատել բանակի աջակցությամբ: Բանակին համապատասխան ֆինանսական միջոցներ տրամադրելու և Ժամդարմերիան ու Ոստիկանությունը իր տրամադրության ներքո մտցնելու շնորհիվ էր, որ գալով իշխանության գլուխ՝ նա կարողացավ ասպարեզից հեռացնել բոլոր ընդդիմադիր քաղաքական գործիչներին և իր կառավարման ընթացքում թույլ չտվեց քաղաքական ընդդիմության գոյություն³⁵:

Հարկ է նշել, որ Ռեզա շահ Փահլավին, ըստ արժանվույն գնահատելով բանակի դերը, բազմիցս արտահայտել է իր կարծիքը այդ կապակցությամբ, որը հստակ ձևավորվել էր դեռևս 1921թ. հեղաշրջումից հետո ստեղծված կառավարության ծրագրում հետևյալ կերպ. «Բանակն ամեն ինչից առաջնային ու վեր է: Ամեն ինչ առաջին հերթին պետք է արվի բանակի համար, և կրկին բանակի համար... մինչև որ մեր զինված ուժերը հասնեն զարգացման բարձրագույն աստիճանին»: Այդ խոսքերը հնչում էին վարչապետ Մեյլի Ձիա էդ-Ղին Թաբաթաբայիի ձայնով, սա-

կայն բանակին վերաբերող բառերը, իհարկե, Ռեզա խանին էին պատկանում³⁶:

Ռեզա շահի վարած քաղաքականության հետևանքով բանակը մեծ հեղինակություն էր վայելում՝ քանի որ դրա միջոցով անգամ հասարակ բնակիչները հնարավորություն էին ձեռք բերում կրթություն ստանալ և հասնել որոշակի ազդեցության: Բանակի հավատարմությունը թագավորական իշխանության հանդեպ ապահովելու նպատակով Ռեզա շահը ձեռնարկեց մի շարք միջոցառումներ. սպաներից շատերին շնորհիվեցին կոչումներ և հողային տարածքներ, որի հետևանքով նրանք ձեռք բերեցին մի շարք արտոնություններ³⁷: Անգամ ցածրաստիճան սպաները, կամավոր զինվորները և ժանդարմներու ձեռք բերեցին ավելի մեծ արտոնություններ՝ համեմատած իրենց նախկին դասային դիրքի հետ: Այսպիսով, արվեց ամեն ինչ՝ բանակի հավատարմությունը երաշխավորելու նպատակով: Այդ քաղաքականության շնորհիվ ստեղծվեց որոշակի արտոնյալ սոցիալական դաս, որը հավատարիմ էր Ռեզա շահին, և իր զանազան բարձրանալուց առաջ և հետո հանդես էր գալիս որպես նրա քաղաքականության հենարան:

Իրանի ժամանակակից ռազմական ուժի զարգացումը լուրջ հետևանքներ ունեցավ ցեղերի և գյուղական կյանքի համար: Ավանդաբար ցեղերն իրենց կռվող ուժերի գերադասության շնորհիվ մեծ հեղինակություն էին վայելում և ինչ-որ տեղ կախման մեջ էին պահում կառավարությանը: Սակայն այժմ դրանք փոխարինվել էին ավելի լավ սպառազինված կռվող ուժով, որը և ստիպեց նրանց ենթարկվել կառավարության պահանջներին: Այսպիսով, նորաստեղծ Ազգային կանոնավոր բանակն էր, որ կարողացավ թուլացնել ցեղայնության ուժը և նրանց ազդեցությունը նահանգներում ու հաստատել կենտրոնական կառավարության ազդեցությունը ողջ երկրով մեկ:

Ռեզա շահի ջանքերով մինչև 1941թ. Իրանում ստեղծվել էր կանոնավոր բանակ, որի պարտականությունների մեջ իհարկե մտնում էր երկիրն արտաքին վտանգից սլաշտպանելը, սակայն այն առավելապես ընդունակ էր պահելու կենտրոնական կառավարության իշխանությունը³⁸ հանգամանք, որը չի եղել երկրում երկար ժամանակ: Ռեզա շահը օգտագործում էր հզոր բանակի զաղափարը որպես Իրանի վերականգնման խորհրդանիշ՝ միաժամանակ ճնշելով կենտրոնախույս ցեղերի ըմբոստությունները: Նա ոչ միայն կարողացավ որոշ չափով միավորել երկիրն իր իշխանության օրոք և օգտագործել բանակը որպես նվաճումների վրա հիմնված սոցիալական առաջընթացի ճանապարհ, այլև օգտագործեց այն՝ որպես իր անձնական ազդեցության գործիք³⁹:

Այդուհանդերձ, ինչպես Առաջին Համաշխարհային պատերազմի ժամանակ, երբ Ղաջարական պետությունը զտնվում էր ճգնաժամային վիճակում՝ օտար տերությունների ազդեցության տակ, այնպես էլ, Երկ-

որոր Համաշխարհային պատերազմի ժամանակ. երբ երկիրը Ռեզա շահի կառավարման ներքո դարձել էր անկախ պետություն, որն ուներ կենտրոնական կառավարություն և Ազգային միասնական բանակ. Իրանը հայտարարեց իր չեզոքության մասին: Սակայն երկու դեպքում էլ Իրանի կամքն անտեսվեց, և երկիրը վերածվեց պատերազմական գործողությունների թատերաբեմի:

Այսպիսով, բանակն ի վիճակի չեղավ դիմադրելու Դաշնակիցների կողմից Իրանի գրավմանը 1941թ. օգոստոսին և Ռեզա շահի՝ գահից պարտադրված հրաժարվելուն հօգուտ իր ողորտ, ուստի մեծ գումարների, ժամանակի, մարդկային կազմի և ռեսուրսների ներդրումը կյանքի այլ կարիքների հաշվին չարդարացրեց Ռեզա շահի սպասումները հզոր բանակ ստեղծելու վերաբերյալ:

Սակայն նորաստեղծ բանակին հաջողվեց երկրի բոլոր անկյուններում հաստատել կենտրոնական կառավարության իշխանությունը: Եվ չնայած այդ գործընթացները կրում էին հարկադրական բնույթ և ունեցան հարաբերական հաջողություն, ամուսնեմայնիվ, միայն երկրում կայունություն հաստատելուց հետո էր հնարավոր իրականացնել արդիականացմանն ու զարգացմանն ուղղված բարեփոխումներ:

LUSINE STEPANYAN

IRANIAN ARMY AS MAIN FACTOR OF CENTRALIZATION POLICY OF THE COUNTRY (THE FIRST HALF OF XX CENTURY)

Reza Shah Pahlavi from the first days of his rulership sought to centralize Iran and make it a modernized and developed country with self-sufficient and educated nation. But reforms couldn't be made in the atmosphere of disunity that reigned in Iran, so the first task was the unification of the nation. The most important step on this way was re-establishment of law and order and concentration of power in the hands of the central government.

Realizing that the emergence of a unified national state coincides with the development of a standing national army, Reza Khan pledged himself to that problem. After becoming Minister of War in 1921, he dissolved all independent military units that existed at the end of Qajar period and created the first unified and uniformed standing national army in Iran of that period. And the power of newly created army elevated Reza Khan to the throne.

Reza Shah not only created an adequate and competent officer corps, which was made partly by sending cadets to the military academies of France and later other European countries, but also proposed the enactment of a universal military training program, which contributed considerably to the amalgamation of society, the rise of literacy, the urbanization of the young rural and tribal population and the breakdown of provincial isolation. In 1925 the Majlis passed the Law of compulsory military conscription, which brought considerable social changes, one of which is that the

representatives of all social classes had to have military service in the same conditions.

Reza Shah not only created a unified army, he provided it with relatively modern munition, founded a small Navy on the Persian Gulf and an airforce. According to the official budget figures from 1921 to 1941 an annual average of 33.5 per cent of the total revenue was allocated for military purposes. As a result of Reza Shah's efforts, a Westernized army could be mobilized by 1941. And though the army of Reza Shah Pahlavi could not withstand the forcible entry of Allies into Iran in 1941, it was capable of maintaining the authority of the central government throughout Iran, a condition that had not existed in the country for hundreds of years. Although all these processes carried forcible character and had relative success, it was after the unification and centralization of Iran, that Reza Shah could make reforms on the way of modernization of the country, which was an important step forward, especially in comparison with Iran during the reign of last Qajars.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Marvin Zonis, The Political Elite of Iran, Princeton University Press, 1971, p. 102.
2. Персия: Обзор вооруженных сил с приложением очерка экономического и политического положения по данным к 1 июля 1923г., Материалы стратегической разведки, Москва, 1923, стр. 46, Տի'ս լու՛՛լ' Donald N. Wilber, Riza Shah Pahlavi: The Resurrection and Reconstruction of Iran, New York, 1975, p. 30, Banani Amin, The Modernization of Iran: 1921-1941, Stanford, California, 1961, p. 52, William S. Haas, Iran, Columbia University Press, New York, 1946, p.221.
3. Н.Р. Рихсиева, К истории иранских казачьих частей (по архивным материалам), Востоковедение, Сборник научных трудов № 564, Ташкент, 1979, стр. 130, Տի'ս լու՛՛լ' М. Выборнов, Персия и ее вооруженные силы, Отдел Военной литературы, Москва, Ленинград, 1928, стр. 54, Towards a Modern Iran, Studies in Thought, Politics and Society, London, 1980, p. 219, E. Burke Inlow, Shahanshah. A study of the monarchy of Iran, Delhi, 1979. p. 141.
4. Banani Amin, The Modernization of Iran, p. 53, Տի'ս լու՛՛լ' Tulsiram, Persia to Iran (One Step Forward Two Step Back), New Delhi, 1985, p. 22.
5. Персия: Обзор вооруженных сил по данным к 1 июля 1923г, стр. 3, Տի'ս լու՛՛լ' William H. Forbis, Fall of the Peacock Throne, The Story of Iran, New York, 1980, p. 143.
6. Выборнов, Персия и ее вооруженные силы, стр. 56, Տի'ս լու՛՛լ' Marvin Zonis, The Political Elite of Iran, p. 103, Towards a Modern Iran, Studies in Thought, Politics and Society, p. 219.
7. Ibid., p. 219, Տի'ս լու՛՛լ' Выборнов, Персия и ее вооруженные силы, стр. 56.
8. Bruce Hopper, The Persian Regensis (Key to politics in the Middle East), Foreign Affairs, January, 1935, vol.-13, No-2, p. 298.

9. Персия: Обзор вооруженных сил по данным к 1 июля 1923г., стр. 4, Ирандуст, Персия, 2-ое издание книги Персия вчера и сегодня, Москва Ленинград, 1928г., стр. 158, Sh'u ſawl' Ариф Алиев, Иран vs Ирак: История и современность, Москва, 2002, стр. 506, Реза Годс М., Иран в XX веке: Политическая история, Москва, 1994, стр. 133, Arthur Millsraugh, Americans in Persia, Washington. 1946, p. 27, General Hassan Arfa, Under Five Shahs, New York, 1965, p. 126.
10. 1919թ. օգոստոսին Իրանի և Մեծ Բրիտանիայի կառավարությունների միջև կնքվեց պայմանագիր, որի կետերից մեկի համաձայն նախատեսվում էր ստեղծել Պարսկա-բրիտանական համատեղ հանձնաժողով, որը պետք է իրականացներ իրանական բանակի վերակազմավորման և արդիականացման գործընթացը՝ առկա բոլոր զինված ուժերի միավորմամբ: Փոխարենը Բրիտանիան Իրանում ստանալու էր տնտեսական առավելություններ և իրավունք՝ Թեհրանից Պարսից ծոց երկաթուղի կառուցելու համար: Այսպիսով, Իրանը ոչ միայն վճարում էր իրեն տրված «օգուտի» համար, այլև դրանով ընդլայնվում էր Մեծ Բրիտանիայի ազդեցության ոլորտն Իրանում: (Richard W. Cottam, Nationalism in Iran, University of Pittsburgh Press, 1964, p.18, Sh'u ſawl' Tulsiram. Persia to Iran: One Step Forward Two Step Back, New Delhi, 1985, p.22.)
11. Agreement between His Britannic Majesty's Government and the Persian Government. Signed at Tehran, August 9, 1919, Article 1, point 2, Collection of Treaties, Engagements and Sanads, relating to India and neighbouring countries, vol. XIII, 138, Calcutta: Government of India, 1933, p. 138, Sh'u ſawl' J.C. Hurewitz, Middle East Politics: The Military Dimension, New York, Washington, London, 1969, p. 271, Brigadier-General Sir Percy Sykes, A History of Persia, London, 1951, p.524.
12. Персия: Обзор вооруженных сил по данным к 1 июля 1923г., стр. 4, Sh'u ſawl' Выборнов, Персия и ее вооруженные силы, стр. 60, William H. Forbis, Fall of the Peacock Throne, p. 43, General Hassan Arfa, Under Five Shahs, p. 127.
13. Персия: Обзор вооруженных сил по данным к 1 июля 1923г, стр. 28, Sh'u ſawl' Elwell-Sutton, Modern Iran, London, 1941, p. 76, E. Burke Inlow, Shahanshah, p. 153.
14. Banani Amin, The Modernization of Iran, p. 55, Sh'u ſawl' J.C. Hurewitz, Middle East Politics, p. 271.
15. Ариф Алиев, Иран vs Ирак, стр. 506.
16. Ibid., p. 271.
17. General Hassan Arfa, Under Five Shahs, p. 170.
18. Towards a Modern Iran, Studies in Thought, Politics and Society, p. 220, p. 75, Sh'u ſawl' J.C. Hurewitz, Middle East Politics, p. 271.
19. Banani Amin, The Modernization of Iran, p. 55, Sh'u ſawl' Выборнов, Персия и ее вооруженные силы, стр. 69.
20. General Hassan Arfa, Under Five Shahs, p. 189.
21. Реза Годс М., Иран в XX веке, стр. 144.
22. Banani Amin, The Modernization of Iran, p. 56.

23. Ibid., p. 56.
24. D. Bourke-Burrowes, Changes and Development in Persia during the Pahlavi Regime, *Journal of the Central Asian Society*, vol. XVIII, January, 1931, part I, p. 39.
25. Персия: Обзор вооруженных сил по данным к 1 июля 1923г., стр. 94.
26. Marvin Zonis, *The Political Elite of Iran*, p. 105, *Sh'u ũwl' Twentieth-Century Iran*, ed. By Hossein Amirsadeghi, London, 1977, p. 34.
27. Реза Годс М., Иран в XX веке, стр. 146, *Sh'u ũwl' Journal of the Central Asian Society*, vol. XVIII, p. 39.
28. Персия: Обзор вооруженных сил по данным к 1 июля 1923г., стр. 34.
29. *Twentieth-Century Iran*, p. 34.
30. Elwell-Sutton, *Modern Iran*, p. 74.
31. Ibid., p. 76, *Journal of the Central Asian Society*, vol. XVIII, p. 39, *Sh'u ũwl' Arthur Millspaugh, Americans in Persia*, p. 27.
32. *Twentieth-Century Iran*, p. 34.
33. *Journal of the Central Asian Society*, vol. XVIII, p. 40, *Sh'u ũwl' General Hassan Aria, Under Five Shahs*, p. 286.
34. E. Burke Inlow. *Shahanshah*, p. 142, *Sh'u ũwl' William S. Haas, Iran*, p. 151, Elwell-Sutton, *Modern Iran*, p. 74.
35. J.C. Hurewitz, *Middle East Politics*, p. 275, *Sh'u ũwl' A. Reza Arasteh, Man and Society in Iran*, Leiden. Netherlands, 1964, p.104.
36. Donald N. Wilber, *Riza Shah Pahlavi*, p. 49.
37. George M. Haddad, *Revolutions and Military Rule in the Middle East: The Northern Tier*, New York, 1965, p. 226, *Sh'u ũwl' Nikki Keddie, Iran: Religion, Politics and Society*, London, 1980, p. 154.
38. Banani Amin, *The Modernization of Iran*, p. 57, *Sh'u ũwl' Leonard Binder, Iran, Political Development in a Changing Society*, Berkeley and Los Angeles, 1962, p. 144.
39. Ibid., p. 144, *Sh'u ũwl' Towards a Modern Iran, Studies in Thought, Politics and Society*, p. 220, William H. Forbis, *Fall of the Peacock Throne*, p. 145.